

УДК 74(477)

Алла БРЕНЮК,
кандидат мистецтвознавства, старший викладач кафедри
мистецьких дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені
Івана Огієнка (Україна, Кам'янець-Подільський) allusik_lux@mail.ru

ВИДОВІ І СЮЖЕТНО-ТЕМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТВОРЧОСТІ ХУДОЖНИКІВ С. КУКУРУЗИ, Д. БРИКА ТА З. ГАЙХА

У статті висвітлено деякі питання розвитку графічного мистецтва Кам'яниччини у ХХ столітті. Зокрема розглянуто графічну спадщину художників Сергія Кукурузи (1906 – 1979), Дмитра Брика (1921 – 1992) та Збігнева Гайха (1923). Автором охарактеризовано видову та сюжетно-тематичну специфіку творчих робіт митців. На основі проведеного аналізу підсумовано, яким різновидам графіки надавали перевагу художники, до яких тем найчастіше зверталися. Також визначено перспективи подальших досліджень у даному напрямку.

Ключові слова: графіка, мистецтво, гравюра, тема, сюжет.

Літ. 16.

Alla BRENIUK,
Ph. D in Art Studies, Senior lecturer of the art department
Kamyanets-Podilskiy Ivan Ogiienko National university
(Ukraine, Kamianets-Podilskiy) allusik_lux@mail.ru

ASPECTUAL AND PLOT-THEMATIC PECULIARITIES OF THE CREATIVE WORK OF THE ARTISTS S. KUKURUZA, D. BRYK AND Z. GAIH

Some issues of graphic art development in Kamianets region in the 20th century are revealed in the article. In particular, graphic heritage of the artists Serhiy Kukuruza (1906 – 1979), Dmytro Bryk (1921 – 1992) and Zbignev Gaih (1923) is studied. The author makes type and subject characteristics of the artists' works. On the basis of the conducted analysis it is concluded which graphical types the artists preferred and to which ones they applied more often. The article also defines the prospects of the further research in this direction.

Key words: graphic arts, art, engraving, theme, plot.

Ref. 16.

Алла БРЕНЮК,
кандидат искусствоведения, старший преподаватель кафедры
художественных дисциплин Каменец-Подольского национального университета
имени Ивана Огиенка (Украина, Каменец-Подольский) allusik_lux@mail.ru

ВИДОВЫЕ И СЮЖЕТНО-ТЕМАТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ТВОРЧЕСТВА ХУДОЖНИКОВ С. КУКУРУЗЫ, Д. БРИКА И З. ГАЙХА

В статье освещены некоторые вопросы развития графического искусства Каменеччины в ХХ веке. В частности рассмотрены графические наследия художников Сергея Кукурузы (1906 – 1979), Дмитрия Брика (1921 – 1992) и Збигнева Гайха (1923). Автором осуществлена видовая и сюжетно-тематическая характеристика творческих работ художников. На основе проведенного анализа подведено, какие разновидности графики предпочитали художники, к которым из

Ключевые слова: *графика, искусство, гравюра, тема, сюжет.*

Лит. 16.

Постановка проблеми. Українська графіка ХХ століття є важливою складовою вітчизняного мистецтвознавства. Її цілісність формують художники різних регіонів України, які своєю творчістю зробили неоціненний вклад в історію українського мистецтва. Необхідність глибокого дослідження графічної спадщини Кам'яниччини, як одного з культурних осередків Поділля, актуалізується загальною визначеною у сучасному мистецтвознавстві тенденцією осмислення значущості окремого регіону, необхідністю вивчати провідні художні школи.

Аналіз досліджень. Творчість художників-графіків Кам'яниччини, діяльність яких припадає на 50 – 70 рр. ХХ століття, характеризується багатоманітністю тем і сюжетів, зверненням митців до різних видів графічного мистецтва. Прізвища С. Кукурузи, Д. Брика та З. Гайха неодноразово з'являлися в публіцистичних виданнях попереднього століття. Зокрема їм були присвячені статті В. Ільїнського, І. Лашкарьова, М. Слободяна, А. Алексєєва, І. Кішинського, Б. Пишкіна, С. Когана, П. Корнілова та ін. Проте жодна з праць не містить цілісного аналізу графічної спадщини митців. Їх автори в основному висвітлюють біографію зазначених особистостей і дуже поверхнево торкаються самої творчості художників. Разом з тим, зміст видань часто повторюється.

Тому **мета статті** – на основі комплексного мистецтвознавчого аналізу графічної спадщини митців визначити, яким різновидам графіки вони надавали перевагу, до яких тем найчастіше зверталися.

Виклад основного матеріалу. Можливості застосування графіки досить широкі, а її види і форми є дуже різноманітними: станкова (станковий рисунок, естамп), робоча (начерки, ескізи, замальовки, учбовий рисунок), книжкова (ілюстрації, художньо-технічне оформлення друкованих видань), газетно-журнальна (журнальний та газетний рисунок, шрифт, карикатура), прикладна (грошові знаки, листівки, буклети, поштові марки, екслібрис), плакат.

Досліджено, що провідне місце у графічному доробку С. Кукурузи, Д. Брика та З. Гайха займала станкова графіка, в якій і була виконана більша частина їх творів. Скоріше, це було пов'язано із значним розвитком виставкової діяльності тих років, в якій художники брали активну участь.

У книжковій графіці працювали С. Кукуруза і Д. Брик. У творчості С. Кукурузи даний різновид графіки займає особливе місце. Художник був великим книголюбом і це наклало відбиток на його художню діяльність. Він не лише збирав рідкісні видання, але й сам ілюстрував твори класиків і тогочасних письменників, створював книжкові знаки.

У двотомному виданні М. Смирнова-Сокольського «Моя бібліотека» в розділі «Окремі твори» повідомлено про те, що автору книги подаровано рідкісне видання «Гавриліади» О. С. Пушкіна, виконане художником С. Кукурузою.

«24 ілюстрації», – описує бібліограф, – виконані офортом, і до них від руки приписаний текст. Художник – С. Кукуруза. Ручні відбитки. Всього було відбито 15 нумерованих екземплярів. Мій – № 1, з автографом: «Уважаемому Николаю Ивановичу Смирнову-Сокольскому, бывшему знатоку и любителю русской книги, мой скромный дар». С. Кукуруза. 30.09. 1960 р.» [13].

С. Кукуруза у 1936 році навчався в Московському художньому інституті імені В. І. Сурикова. У той час в країні широко відмічалася століття з дня загибелі О. С. Пуш-

кіна, що і підштовхнуло художника створити декілька гравюр на теми пушкінських творів. Водночас С. Кукуруза розпочав роботу над ілюстраціями до знаменитої поеми великого поета «Гавриліада». Художник на ручнім станку надрукував всі ксилографії до «Гавриліади» тиражем в 15 екземплярів і зброшував їх. Один екземпляр книги ручного друку передав для музею образотворчих мистецтв імені О. С. Пушкіна в Москві, у відділ гравюри. Другий екземпляр зберігався в домашній бібліотеці скульптора Маріанни Мотовилової.

В 1960 році, розбираючи власний архів, художник знайшов серед книг свій перший друкований твір з ілюстраціями до поеми «Гавриліада» і направив його в Москву бібліографу М. І. Смирнову-Сокольському. В зустрічному листі колекціонер подякував художнику за щедрий дар, пообіцявши включити роботи художника у свій збірник і надрукувати. Проте, через раптову смерть Смирнова-Сокольського, обіцянка так і не була виконана [13].

У 1940 році в Москві вийшло видання повісті М. Гоголя «Тарас Бульба», оформлене малюнками Сергія Кукурузи. Також С. Кукуруза працював над ілюстраціями й до іншої повісті М. Гоголя «Сорочинський ярмарок», ілюстрував Шевченка. Крім ілюстрацій до безсмертних творів О. Пушкіна, М. Гоголя та інших великих класиків літератури, художник створював композиції до народного епосу – казахської лірично-епічної поеми – «Баян-Слу» [15].

Книжкова ілюстрація відноситься до раннього періоду творчості С. Кукурузи. Художник займався нею, коли жив у Москві. Перебуваючи в Казахстані, він поступово відійшов від книжкової графіки і перейшов виключно на станкову гравюру.

З мистецтвом оформлення книги був знайомий і художник Д. Брик. Малюнками історичного жанру художника проілюстровані буклет і книга історика Б. Кушніра «Світанок зустрічаємо в дорозі» [9].

Художник-графік З. Гайх у своїй творчості надавав перевагу станковій гравюрі, в якій виконана переважна більшість графічних композицій митця.

В області промислової графіки багато працював Д. Брик. До даного виду мистецтва відносяться численні нагрудні знаки, сувенірні медалі, листівки, буклети, запрошення, маркіровані конверти із зображенням видів Кам'яня-Подільського, видані за ескізами Д. Брика.

Художник звертався і до графіки малих форм – есклібрису. В Державному історичному архіві Хмельницької області зберігаються рисунки есклібрисів А. Розенбліта [7], А. Терлецького [5] і самого Д. Брика [6], виконані автором у графічній манері.

Важливе місце мистецтво есклібрису займає і в творчому доробку С. Кукурузи, який за своє життя зробив 145 книжкових знаків. Есклібриси художника не раз друкувалися у Москві видавництвом «Книга». Їх із задоволенням наклеювали на свої книги власники бібліотек. Серед тих, хто користувався есклібрисами С. Кукурузи, – відомі художники, актори, літератори [8]. 116 книжкових знаків художника-графіка С. Кукурузи зберігається у фонді колекціонера Олексія Ростислава Івановича в ЦДАМЛ України [16].

В області газетно-журнальної графіки багато років пропрацював Д. Брик. Сотні графічних малюнків митця оформили сторінки місцевої газети «Прапор жовтня», позаштатним художником якої він був. В газеті у 60-х рр. виходила рубрика «З історії рідного краю», яку вели дослідники історичної спадщини Поділля: Б. Кушнір, С. Пламеницька, Н. Козлова, І. Винокур. Д. Брик проілюстрував десятки історико-мистецтвознавчих статей науковців, відображаючи найвизначніші

місця та пам'ятки подільського краю. Яскравими є його привітання для місцевих жителів, приурочені до визначних дат і народних свят, надруковані на перших сторінках газети. В газетній графіці Д. Брика втілена галерея портретів видатних діячів історії, мистецтва та культури, представників робочого класу. Малюнки художника не раз друкувалися в міських газетах, а також обласних та республіканських виданнях.

Оскільки оформлення сторінок періодичної преси відповідало основним вимогам часу, то в газетно-журнальній графіці періодично працювали і художники С. Кукуруза та З. Гайх. З газетною графікою пов'язане звернення З. Гайха до мистецтва карикатури. В «дружніх шаржах» митця, що періодично з'являлися на сторінках місцевої преси, яскраво простежуються соцреалістичні тенденції.

Робоча графіка С. Кукурузи, Д. Брика та З. Гайха представлена численними ескізами, начерками і замальовками, виконаними з натури в різних графічних техніках. Вона містить в собі як малюнки, в яких лише намічені найважливіші, загальні риси майбутніх творів, їх окремі частини, так і закінчені композиції, що сприймаються як готовий художній твір.

Над агітаційним плакатом працювали художники С. Кукуруза та З. Гайх.

В 50 – 70-х рр. XX ст. тематика графічних творів українських митців ускладнюється, художники звертаються до багатьох сюжетів, працюють в різних жанрах. Постійним джерелом натхнення для кам'янецьких графіків завжди було Поділля, зокрема Кам'янець. Історія та сучасність цього краю лягли в основу творчості багатьох митців. Ні в один з періодів розвитку графічного мистецтва, починаючи з кін. XIX ст. – часу поширення станкової графіки на Кам'яничині, розробка подільської тематики не переривалася, щоразу збагачуючись новими змістовими якостями, новими ідейно-естетичними оцінками тих чи інших історичних, побутових явищ. Така популярність пояснюється географічними особливостями міста, а також наявністю на його території численних старовинних пам'яток. Художники різних історичних часів шукали тут духовного затишку, нових вражень, ліричності.

Тема рідної землі є провідною в творчості художника С. Кукурузи. Рідному краю присвячені серії гравюр «Село Подільське», «Поділля», «З літопису району».

Україні міста Кам'янець-Подільського відображені художником в роботах «Стара Ушиця» (1968), «Дністер у селі Бакота» (1968), «Берег Дністра» (1970), «Дністер у селі Студениця» (1970) та ін.

Своєю творчістю художник охопив й інші регіони України. В одній зі своїх експедицій по Волині та Поділля він створив цілу серію гравюр, присвячених архітектурним пам'яткам Меджибожа, Старокостянтинова, Ізяслава, Летичева, Сатанова, Жванця, Пнівців тощо [1].

На основі українських вражень С. Кукурузою виконана серія гравюр «Кельменці» (образи сучасного села).

Над темою Поділля багато працював Д. Брик. У 1968 р. в Кам'янці-Подільському відбувся Міжнародний симпозіум, до якого Д. Брик приурочив буклет «Історичні пам'ятки Поділля» з 40-ма видами історичної архітектури міста. Лише в журналах, республіканській та місцевій пресі було опубліковано понад 800 робіт Д. Брика, присвячених рідному місту і Поділлю [2, 193].

Подільська земля стала однією з тем, до якої звертався художник З. Гайх. Він часто брав участь в експедиціях по Поділля, робив замальовки, а потім відтворював їх у ліногравюрах.

Серед робіт подільської тематики виділяється архітектурний пейзаж Кам'янця-Подільського, який займає центральне місце в творчості всіх представників другого періоду.

Архітектура Кам'янця-Подільського стала невід'ємною складовою творчості С. Кукурузи. Образи міста, відтворені в багатьох графічних аркушах митця, об'єднані в альбоми «Кам'янець-Подільський», «Архітектурні пам'ятки Поділля» [4, 167]. Велику увагу художник приділяв індустріальній тематиці, особливо будівництву заводів, що було відлунням часу. Новобудовам міста присвячені цілі серії гравюр «Кам'янець-Подільський цементний», «Колгосп «Україна», «Кам'янець-Подільське заводоуправління будівельних матеріалів».

Кам'янецька ведута стала провідною в гравюрах художника З. Гайха. Серед численних естампів виділяються роботи «Христовоздвиженська дерев'яна церква» (1965), «Петропавлівська церква» (1965), «Фортеця» (1965), «Руська брама» (1965), «Кармелюкова вежа» (1966), «Кушнірська башта» (1966), «Кафедральний костюл» (1966), «Куточок старого Кам'янця» (1966), «Вірменська вежа» (1967), «Міська ратуша» (1967), «Кам'янецький пейзаж (1960-ті) та ін.

Архітектурну спадщину Кам'янця-Подільського відображено і в багатьох творах Д. Брика. Сьогодні вони мають велике мистецько-культурне та історичне значення. В них достовірно передано первинний вигляд пам'яток архітектури, багато з яких до нинішнього дня не дійшли або збереглися пошкодженими, напівзруйнованими. З низки графічних рисунків можна назвати: «Загальний вигляд Старої фортеці» (1957), «Міський будинок культури» (1960), «Палац піонерів» (1961), «Христовоздвиженську церкву» (1962), «Вірменський торговий двір» (1962), «Кушнірську вежу» (1963), «Казематну вежу» (1963), «Будинок відпочинку в м. Кам'янці-Подільському» (1965), «Міську браму» (1967), «Старий Кам'янець» (1968), «Філію музею-заповідника» (1967), «Вірменську дзвіницю» (1968), «Куточок міста-заповідника Кам'янця-Подільського» (1969) та багато інших. Значне місце в графічному доробку Д. Брика займає індустріальний пейзаж нових районів сучасного Кам'янця, відтворений художником в роботах «Новий стадіон» (1964), «Кінотеатр Юність» (1960-ті), «Бальнеологічна лікарня» (1960-ті), «Залізобетонний завод» (1960-ті), «Новий корпус сільськогосподарського інституту» (1960-ті), «Загальний вигляд будівництва ТЕЦ» (1980-ті), «Вулиця Дружби народів» (1981) та ін.

Д. Брик не обмежувався лише тематикою свого міста, в результаті поїздок по новобудовам області та іншим містам з'явилися його роботи «Будівництво Теофіпільського сахароводу» (1960-ті), «Пам'ятник Островському в Шепетівці» (1960-ті), «Фортеця у Меджибожі» (1960-ті), «Будівництво електростанції на Дніпрі» (1960-ті) та ін.

У своїй творчості художники часто зверталися і до образів видатних діячів історії та культури. У 1963 р. художником С. Кукурузою був зроблений портрет О. С. Пушкіна, який отримав продовження в друці. Гравюра-портрет О. С. Пушкіна, поряд з роботами В. Фаворського, А. Кравченко, П. Павлінова, була надрукована у французькій журналі «Кур'єр-графіки» (1967) [3, 136].

Образ О. С. Пушкіна давно привертав увагу художника. Про це свідчать численні гравюри і офорти, присвячені окремим сторінкам життя поета «О. Пушкін серед циган» (1950-ті), «О. Пушкін з дружиною Н. Гончаровою» (1950-ті), «Зустріч О. Пушкіна з Бекендорфом» (1950-ті). Над пушкінською темою С. Кукуруза продовжувала працювати і в Казахстані. Деякі з його гравюр експонувалися на виставці в Алма-Аті, організованій Союзом художників Казахської РСР. Там же експонувався збірник гравюр С. Кукурузи до «Гавриліади» О. С. Пушкіна [14].

Особливе місце в творчості С. Кукурузи займає образ українського поета Т. Г. Шевченка. Художник об'їздив, як дослідник, всі куточки в Казахстані, де перебував Шевченко на засланні, побував у пам'ятних місцях, спілкувався з жителями, які зберегли спогади, що переходили з покоління в покоління [15]. Результатами поїздки стали численні начерки пером, олівцем і аквареллю, що ввійшли в серію з 50-ти гравюр «По Шевченківських місцях Казахстану», яку С. Кукуруза подарував київському музею Т. Г. Шевченка [3, 136].

Також митець виконав портрети О. М. Горького, політичного і суспільного діяча Патріса Лумумби, працював над образом В. І. Леніна. Серед інших портретів С. Кукурузи «Сергій Єсенін» (1968), «Поет-байкар М. П. Годованець» (1970), «Письменник В. С. Бабляк» (1970), «Артистка К. Г. Савіна» (1971), «Художник-педагог В. М. Гагенмейстер» (1976), «Письменник М. О. Островський» (1972), «Письменник А. П. Бринський» (1972), «Устим Кармелюк» (рік невідомий) та ін. До портретного жанру відноситься і серія гравюр митця «Жінки України» (серія образних портретів).

Цикл гравюр до поем Т. Г. Шевченка створив художник З. Гайх. Вона представляє собою жанрові сцени на мотиви з творчості поета. На жаль, через нез'ясовані обставини, вона так і не побачила світ, а зберігається в майстерні художника в чорновому варіанті.

Неповторну галерею видатних діячів історії, науки і культури залишив художник Д. Брик: У. Кармелюка, Л. Толстого, О. Пушкіна, художників В. Савіна і В. Розвадовського, композитора М. Леонтовича, байкаря М. Годованця, професора І. Збарського, письменника В. Даля та ін.

В області портретного жанру творив графік З. Гайх. Серед його портретів багато жіночих образів, військовослужбовців, педагогів, які сьогодні важко уніфікувати, так як художник, в основному, не підписував своїх робіт. Всі вони увійшли в одну загальну серію «Мої сучасники». Серед низки графічних портретів З. Гайха виділяється образ національного героя У. Кармелюка, інтерпретований митцем в декількох варіантах. Також художник працював в жанрі автопортрету.

Одночасно художники створили ряд цікавих творів побутового жанру. Наприклад, гравюра С. Кукурузи «Віртуоз на дудці» (1950-ті), рисунок Д. Брика «Все життя разом» (1968), «Довга дорога додому» (1960-ті) З. Гайха. Проте жанрова сцена не є домінуючою в творах митців.

Пейзажі, портрети і побутові сцени не вичерпують тематики митців. У 1950-1970-х рр. провідним у мистецтві був метод, так званого, «соціалістичного реалізму», що мав багатьох прибічників серед митців краю. Художники-графіки С. Кукуруза, Д. Брик та З. Гайх у своїй творчості часто зверталися до важливих соціальних тем. В їх графічних композиціях знайшли відображення і пафос колгоспної праці, і мотиви, що розкривають духовне багатство радянських людей – будівників комунізму. До цієї теми відноситься серія ліногравюр «Колгосп «Україна»» (1975) С. Кукурузи, а також робота «Перша борозна в с. Летавка» (1967) Д. Брика. На соціальну тематику художники створили і декілька портретів Героїв соціалістичної праці. Про життя колгоспного селянина розповідає робота С. Кукурузи «Герой соціалістичної праці чабан Нурман Алдакешев» (1960-ті). Образ людини праці розкритий в роботі З. Гайха «Інженер-будівельник Степанова» (1971). Значну кількість портретів людей робітничого класу створив у 1967 році художник Д. Брик. Серед них: «Доярка», «Голова сільради», «Муляр», «Шofer Василь Колищук», «Електрозварник», «Бригадир комплексної» та ін. Всі вони були надруковані на сторінках місцевої газети «Прапор жовтня».

В творчості художників-графіків С. Кукурузи та З. Гайха важливе місце займає тема Великої Вітчизняної війни. В серію «30 років перемоги у Великій Вітчизняній війні» С. Кукурузи ввійшли роботи «Могила невідомого солдата і пам'ятник героям-танкістам» (1974), «Радянські танки ведуть бій з фашистами» (1974), «Танк Т-34 на підступах до Старої фортеці» (1974), «Курган слави. Село Гаврилівці» (1975).

Над темою війни З. Гайх почав працювати ще під час військової служби на флоті. Цим трагічним подіям присвячені такі роботи художника, як «По чорному Дунаю» (1950-ті), «Севастополь після бою» (1950-ті), «На рейді» (1950-ті). До теми війни відноситься естамп, виконаний в жанрі морського пейзажу «В обіймах Чорного моря» (1950-ті). Всі гравюри воєнної тематики створені З. Гайхом на основі фронтових зарисовок часів Великої Вітчизняної війни і мають не лише художню, але й історичну цінність.

Графічна спадщина митців відзначається широтою і різнобарвністю теми. Крім висвітлених вище напрямків творчого пошуку митців, існують й інші, яким художники присвятили свої роботи.

Під час навчання С. Кукуруза багато працював для періодичного друку. В той період ним створена цікава серія гравюр на червоноармійські теми. Гравюри художника «В атаку» (1930-ті), «В бій» (1930-ті), «На маневрах» (1930-ті) по достоїнству були оцінені критиками [15].

В творчості С. Кукурузи важливе місце займають природа та історія казахської землі. В роки перебування у Казахстані С. Кукуруза підготував велику серію гравюр, що розповідає про красу казахських степів, яка отримала назву «Степ прекрасний». Деякі роботи з серії експонувалися в 1961 році на Всесоюзній виставці образотворчого мистецтва в Москві [10].

До 40-річчя Казахської РСР С. Кукуруза створив три альбоми гравюр: перша серія творів художника присвячена робітникам Ярославського радгоспу Карабутацького району; друга серія – людям Актюбінського відділу Казахської залізної дороги; в третій художник розповідає про місто Актюбінськ [11].

В Актюбінську С. Кукуруза був відомий як автор гравюр про природу і життя Казахстану, його історію, людей робітничого класу. В серії з 16-ти гравюр, присвяченій 350-річчю Уральська, важливе місце відводиться темі «Пушкін в Уральську». Також на гравюрах художника відображені найвизначніші куточки міста – «Обеліск в Ханському гаю» (1960-ті), «Педагогічний інститут» (1960-ті), «Драматичний театр ім. Островського» (1960-ті), «Кінотеатр «Мир» (1960-ті) та ін. [12].

Привернули увагу С. Кукурузи і місця, пов'язані з глибокою давністю. Це – будинок Устиньї Кузнецової, де побував Ємельян Пугачов, набережна річки Урал, де збереглися курені яйцьких козаків, будинок, в якому працював Короленко, і будинок, де зупинялися Пушкін, Грибоедов, Даль і Толстой [12].

Особливою є і серія графічних рисунків З. Гайха, що зображує дерева Поділля, в яку ввійшли роботи «Віковий свідок» (1973), «Гай» (1973), «Залишки вікового гаю на горі Кармелюка» (1973), «Птахи» (1973) та ін.

Графіка Кам'яниччини 50-70-х рр. ХХ ст. характеризується розмаїттям тем і сюжетів. Проте, варто відмітити і спільні риси в творчості усіх митців. Насамперед, це тема Поділля і звернення до національної історії. Окремо хочеться звернути увагу на відображення всіма художниками архітектурних пам'яток Кам'янця-Подільського, а також подій, пов'язаних з життям керівника селянського руху на Поділлі у 1813 – 1835 рр. Устима Кармелюка, образ якого зустрічається в творчості усіх митців.

Висновки. Художня спадщина митців С. Кукурузи, Д. Брика та З. Гайха стала міцною основою для подальшого розвитку мистецтва графіки на теренах Кам'яниччини. Художники-графіки наступного покоління перейняли творчий досвід попередніх митців, проте пішли вже зовсім іншим шляхом. Послаблення методу соцреалізму в мистецтві кінця ХХ ст., прийняття Україною незалежності створили нові умови культурного розвитку України, що безпосередньо вплинуло на подальший розвиток мистецтва і графіки, зокрема.

Подальші розвідки в області дослідження мистецтва графіки Кам'яниччини ХХ століття будуть пов'язані з визначенням основних тем і сюжетів, а також видової специфіки творчої спадщини художників-графіків наступних поколінь, які у власній художній діяльності спиралися на досвід своїх попередників С. Кукурузи, Д. Брика та З. Гайха.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Архітектурні пам'ятки Поділля : альб. ліногравюр С. В. Кукурузи. – Хмельницький, 2007. – 44 с.
2. Завальнюк О. М. Минуле і сучасне Кам'янич-Подільського : політики, військові, підприємці, діячі освіти, науки, культури й медицини : іст. нариси. / О. М. Завальнюк, О. Б. Комарницький. – Кам'янич-Подільський : Абетка-НОВА, 2003 – Вип.1. – 316 с.
3. Ільїнський В. М. Художник Сергій Васильович Кукуруза / В. М. Ільїнський // Духовні витоки Поділля: творці історії краю : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. – Хмельницький, 1994. – Ч. 1. – С. 134–137.
4. Шулик А. Г. Графічна спадщина Сергія Кукурузи / А. Г. Шулик // Мистецька спадщина Поділля у контексті полікультурного європейського простору : зб. наук. пр. за результатами міжнар. наук.-практ. семінару. – Кам'янич-Подільський : Кам'янич-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2010. – С. 164–170.
5. Державний історичний архів Хмельницької області (далі ДІАХО). – Ф. Р-3051, оп. 1, спр. 13, арк.1. Ескізи екслібрисів (папір, туш). Екслібрис А. Терлецького.
6. ДІАХО – Ф. Р-3051, оп. 1, спр. 13, арк. 2. Ескізи екслібрисів (папір, туш). Екслібрис Д. Брика.
7. ДІАХО – Ф. Р-3051, оп. 1, спр. 13, арк. 3. Ескізи екслібрисів (папір, туш). Екслібрис А. Розембліта.
8. ДІАХО – Ф. Р-3051, оп. 1, спр. 15. Авторський альбом (газетні статті, роботи, зразки). – Т. 2. – Лашкарьова І. Екслібриси художника С. Кукурузи / І. Лашкарьова // Радянське Поділля. – 1970. – 30 серп. – С. 4.
9. ДІАХО – Ф. Р-3051, оп. 1, спр. 15. Авторський альбом (газетні статті, роботи, зразки). – Т. 2. – Слободян М. Зрілість митця / М. Слободян // Радянське Поділля – 1961. – 16 лют. – С. 4.
10. ДІАХО – Ф. Р-3102, оп. 1, спр. 34, арк. 3. Стаття о творчествє Кукурузи С. В. (вырезки из газет). – Алексєєв А. Стєп прєкрасна / А. Алексєєв // Актюбинская правда. – 1961. – 17 дек.
11. ДІАХО – Ф. Р-3102, оп. 1, спр. 34, арк. 11. Стаття о творчествє Кукурузи С. В. (вырезки из газет). – Кишинский И. Творческий подъем / И. Кишинский // Актюбинск. – 1962. – 26 окт.
12. ДІАХО – Ф. Р-3102, оп. 1, спр. 34, арк. 9. Стаття о творчествє Кукурузи С. В. (вырезки из газет). – Пышкин Б. Дар Уральскому музею / Б. Пышкин // Приуралье. – 1963. – 3 авг.
13. ДІАХО – Ф. Р-3102, оп. 1, спр. 34, арк. 12. Стаття о творчествє Кукурузи С. В. (вырезки из газет). – Стаття о серии гравюр С. Кукурузи к поэме О. Пушкина «Гаврилада» (назва і автор невідомі).
14. ДІАХО – Ф. Р-3102, оп. 1, спр. 35, арк. 3. Стаття о творчествє Кукурузи С. В. (фотокопии). – Коган. Е. Путь художника.
15. ДІАХО – Ф. Р-3102, оп. 1, спр. 35, арк. 2. Стаття о творчествє Кукурузи С. В. (фотокопии). – Корнилов П. Путь художника / П. Корнилов, зав. кафедры истории искусства Высшего художественного училища им. В. И. Мухиной // Путь к коммунизму. – 1966.
16. Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. – Ф. 1138, оп. 1, спр. 592, 16 арк. Екслібриси, зібрані Олексієм Ростиславом Івановичем (колекція). – Екслібриси Вуля С. А., виконані різними художниками. – 1967–1968.

REFERENCES

1. Arkhitekturni pamiatky Podillia : alb. linohraviur S. V. Kukuruzy. – Khmelnytskyi, 2007. – 44 s.
2. Zavalniuk O. M. Mynule i suchasne Kamiansia-Podilskoho: polityky, viiskovi, pidprijemtsi, diiachy osvity, nauky, kultury y medytsyny : ist. narysy. / O. M. Zavalniuk, O. B. Komarnitskyi. – Kamianets-Podilskyi : Abetka-NOVA, 2003 – Vyp.1. – 316 s.
3. Ilnskyi V. M. Khudozhnyk Serhii Vasylovych Kukuruza / V. M. Ilnskyi // Dukhovni vytoky Podillia: tvorsti istorii kraiu : materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf. – Khmelnytskyi, 1994. – Ch. 1. – S. 134–137.
4. Shulyk A. H. Hrafichna spadshchyna Serhii Kukuruzy / A. H. Shulyk // Mystetska spadshchyna Podillia u konteksti polikulturnoho yevropeiskoho prostoru : zb. nauk. pr. za rezultatamy mizhnar. nauk.-prakt. seminaru. – Kamianets-Podilskyi : Kamianets-Podil. nats. un-t im. I. Ohienka, 2010. – S. 164–170.
5. Derzhavnyi istorychnyi arkhiv Khmelnytskoi oblasti (dali DIAKhO). – F. R-3051, op. 1, spr. 13, ark. 1. Eskizy ekslibrysov (papier, tush). Ekslibrys A. Terletskoho.
6. DIAKhO – F. R-3051, op. 1, spr. 13, ark. 2. Eskizy ekslibrysov (papier, tush). Ekslibrys D. Bryka.
7. DIAKhO – F. R-3051, op. 1, spr. 13, ark. 3. Eskizy ekslibrysov (papier, tush). Ekslibrys A. Rozemblita.
8. DIAKhO – F. R-3051, op. 1, spr. 15. Avtorskyi albom (hazetni statti, roboty, zrazky). – T. 2. – Lashkarova I. Ekslibrysy khudozhnyka S. Kukuruzy / I. Lashkarova // Radianske Podillia. – 1970. – 30 serp. – S. 4.
9. DIAKhO – F. R-3051, op. 1, spr. 15. Avtorskyi albom (hazetni statti, roboty, zrazky). – T. 2. – Slobodian M. Zrilist myttisia / M. Slobodian // Radianske Podillia – 1961. – 16 liut. – S. 4.
10. DIAKhO – F. R-3102, op. 1, spr. 34, ark. 3. Stati o tvorchestve Kukuruzy S. V. (vyrezki iz gazet). – Alekseev A. Step prekrasna / A. Alekseev // Aktyubinskaya pravda. – 1961. – 17 dek.
11. DIAKhO – F. R-3102, op. 1, spr. 34, ark. 11. Stati o tvorchestve Kukuruzy S. V. (vyrezki iz gazet). – Kishinskiy I. Tvorcheskyy podem / I. Kishinskiy // Aktyubinsk. – 1962. – 26 okt.
12. DIAKhO – F. R-3102, op. 1, spr. 34, ark. 9. Stati o tvorchestve Kukuruzy S. V. (vyrezki iz gazet). – Pyshkin B. Dar Uralskomu muzeyu / B. Pyshkin // Priurale. – 1963. – 3 avg.
13. DIAKhO – F. R-3102, op. 1, spr. 34, ark. 12. Stati o tvorchestve Kukuruzy S. V. (vyrezki iz gazet). – Statya o serii gravyr S. Kukuruzy k poeme O. Pushkina «Gavriliada» (nazva i avtor nevidomi).
14. DIAKhO – F. R-3102, op. 1, spr. 35. ark. 3. Stati o tvorchestve Kukuruzy S. V. (fotokopii). – Kogan. Ye. Put khudozhnika.
15. DIAKhO – F. R-3102, op. 1, spr. 35, ark. 2. Stati o tvorchestve Kukuruzy S. V. (fotokopii). – Kornilov P. Put khudozhnika / P. Kornilov, zav. kafedry istorii iskusstva Vysshogo khudozhestvennogo uchilishcha im. V. I. Mukhinoy // Put k kommunizmu. – 1966.
16. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv-muzei literatury i mystetstva Ukrainy. – F. 1138, op. 1, spr. 592, 16 ark. Ekslibrysy, zibrani Oleksiivym Rostyslavom Ivanovychem (kolektsiia). – Ekslibrysy Vulia S. A., vykonani riznymi khudozhnykamy. – 1967–1968.

Статтю подано до редакції 10.03.2016 р.